

ОБСТАВИНИ, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОВЖИВАНЬ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ, УЧИНЕНИХ ПРАЦІВНИКАМИ ОВС

ТУЛАЄВ Олександр Степанович - здобувач наукової лабораторії з проблем розкриття та розслідування злочинів Національної академії внутрішніх справ

В статті охарактеризовані перелік і содержание обставин, подлежащих доказыванию во время досудебного расследования злоупотреблений властью или служебным положением, совершенных сотрудниками ОВД или при их участии.

Ключові слова: обставини, які підлягають доказуванню, службова особа, службове становище, зловживання владою, зловживання службовим становищем, працівники ОВС, правоохоронні органи.

Протидію злочинності визнано невід'ємною складовою забезпечення національної безпеки, від ефективності якої залежить становлення України як незалежної правової держави.

Головні завдання убезпечення суспільних інтересів від протиправних посягань покладаються на правоохоронні органи, насамперед на ОВС як найбільш потужний орган з розгалуженою компетенцією.

МВС України визнано головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, власності, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань, боротьби зі злочинністю, розкриття та розслідування злочинів, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху, а також з питань формування державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства,

реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

Основним завданням МВС України є формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, власності, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань, боротьби зі злочинністю, розкриття та розслідування злочинів, охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки, безпеки дорожнього руху, а також формування державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [1].

З огляду на непоодинокі випадки потрапляння сучасних форм злочинності в правоохоронну діяльність, в ОВС функціонують спеціальні підрозділи внутрішньої безпеки, основними завданнями яких є захист системи Міністерства внутрішніх справ і забезпечення її стабільного функціонування. Вони уповноважені виявляти, запобігати й припиняти корупційні, злочинні та інші протиправні дії, що готуються або вчинені працівниками ОВС. Пріоритетним завданням вважається робота на випередження, тобто, коли ці підрозділи не чекають надзвичайної події чи нагоди розпочати кримінальне провадження [2, с. 12-13].

Формування стратегії внутрішньої безпеки в системі ОВС є необхідним кроком захисту цього правоохоронного органу від зовнішніх та внутрішніх загроз. Міністр внутрішніх справ В.Ю. Захарченко в одному з публічних виступів зазначив про те, що криміногенна ситуація в Україні залишається досить складною, оскільки значним є розповсюдженість корупційних проявів [3]. Так, лише за 9 місяців 2012 року територіальними та лінійними службами МВС України виявлено понад 9 тис. злочинів у сфері службової діяльності та понад 5 тис. осіб, які їх вчинили. Серед них 1,9 тис. зловживань владою або службовим становищем (1,4 тис. осіб, які їх вчинили). Водночас лише з початку 2013 року за матеріалами внутрішніх розслідувань підрозділів внутрішньої безпеки розпочато 189 кримінальних проваджень за фактами правопорушень, учинених працівниками органів внутрішніх справ, що складає дві третини від загальної кількості таких проваджень [4].

Успішне виконання завдань кримінального провадження щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду (ст. 2 КПК України) залежить від повного та об'єктивного встановлення усіх обставин, що підлягають доказуванню.

У теорії кримінального процесу та криміналістики окремі питання обставин, що підлягають доказуванню, зокрема під час досудового розслідування зловживань владою або службовим становищем, розглядали у своїх працях С.А. Алтухов, М.І. Ануфрієв, О.Ф. Бантишев, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, А.Ф. Волобуєв, Б.В. Волженкін, А.В. Галахова, О.Ф. Гіда, В.Г. Гончаренко, Є.В. Додін, А.А. Жижиленко, Б.В. Здравомислов, А.Ф. Зелінський, А.В. Іщенко, В.Ф. Кириченко, В.П. Коваленко, В.О. Коновалова, Г.А. Матусовський, М.М. Михеєнко, В.Ю. Шепітько та інші.

Відповідно до КПК України, доказування – це процес збирання, перевірки та оцін-

ки доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 91). Його предметом вважається система обставин об'єктивної дійсності, яким у кожному конкретному випадку відповідають особливі групи фактичних даних і підлягають встановленню у кримінальному провадженні.

Під час досудового розслідування зловживань владою або службовим становищем, не виключним є учинення злочинів працівниками ОВС, відповідно до ст. 91 КПК України підлягають доказуванню: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Обставини, передбачені ст. 91 КПК України, специфічні для кожного виду злочину та індивідуальні у кожному конкретному кримінальному провадженні, зокрема у досудовому розслідуванні зловживань владою або службовим становищем, учинених працівниками ОВС.

Таким чином, у кримінальному провадженні щодо зловживань владою або службовим становищем доказуванню підлягає ряд обставин, кожна з яких має свої особливості.

1. Подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення).

Службові зловживання, учинені працівниками ОВС, вчиняються в певному часі і просторі, їх супроводжують певні обставини, що мають кримінально-правове та кримінальне процесуальне значення. Без

встановлення цих обставин неможливо встановити, чи було вчинене кримінально каране діяння.

Доказування події кримінального правопорушення передбачає встановлення насамперед обставин, що характеризують об'єктивну сторону злочину, тобто факту вчинення суспільно небезпечного діяння (як основної ознаки об'єктивної сторони), а також настання його наслідків, причинного зв'язку між діянням та суспільно небезпечними наслідками, часу, місця, способу, знарядь і засобів вчинення злочину (як факультативних ознак).

Суспільно небезпечне діяння, що полягає у зловживанні владою або службовим становищем, може виявлятися в умисному, з корисливих мотивів (чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб) використанні службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби.

Конкретні форми зловживань, учинених працівниками ОВС, залежать від сфери службової діяльності, характеру, змісту і обсягу їх повноважень. Під час доказування у кримінальному провадженні необхідно насамперед встановити, у якій сфері службової діяльності вчинене зловживання. В основу класифікації таких сфер можна покласти такі критерії, як служба чи підрозділ ОВС або вид завдання, яке виконують його працівники.

Таким чином, усі зловживання працівників ОВС залежно від виду підрозділу, у якому вони вчинені, можна поділити на службові зловживання, учинені підрозділами кримінальної міліції; міліції громадської безпеки; транспортної міліції; Державної автомобільної інспекції; міліції охорони; судової міліції; спеціальної міліції та внутрішньої безпеки.

Водночас, залежно від виду функціональних завдань, їх можна диференціювати на службові зловживання у сфері забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів; запобігання правопорушенням та їх припинення; охорони і забезпечення громадського порядку; виявлення кримінальних правопорушень; участі у розкритті кримі-

нальних правопорушень та розшуку осіб, які їх вчинили, у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством; забезпечення безпеки дорожнього руху; захист власності від злочинних та кримінально протиправних посягань; виконання адміністративних стягнень; участі у поданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

Характер, зміст і обсягу повноважень кожного окремо взятого підрозділу внутрішніх справ регулюється як загальним, так і спеціальним законами та підзаконними відомчими (міжвідомчими) нормативно-правовими актами. Серед загальних (характерних для кожного підрозділу) можна назвати Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 року, Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ, затвердженим постановою Кабінету Міністрів УРСР від 29 липня 1991 р. № 114. Між тим, спеціальні правові акти характерні для кожного окремо взятого підрозділу або ж окремих завдань чи функцій ОВС. Наприклад діяльність підрозділів кримінальної міліції регламентується насамперед КПК України, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року, Наказом ГПУ, МВС та ін. від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/936/ 16875/5 «Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», Наказами МВС від 22 жовтня 2012 року № 940 «Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події, та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України» та від 14 серпня 2012 року № 700 «Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень» тощо.

Серед поширених форм службових зловживань, учинених працівниками ОВС, можна виділити, зокрема, такі, як укриття від обліку злочинів та правопорушень, фальсифікація кримінальних процесуальних та інших документів, доказів та їх джерел, невжиття заходів щодо направлення до суду адміністративних протоколів, незатримання осіб, яких необхідно затримати, розповсюдження інформації з обмеженим доступом тощо.

Під час доказування події злочину слід врахувати той факт, що здебільшого службові зловживання працівників ОВС вчиняються у сукупності з іншими кримінальними правопорушеннями (наприклад, із службовим підробленням). Так, у січні 2012 року оперуповноважений сектору карного розшуку під час перевірки заяви сфальсифікував пояснення заявника та незаконно відмовив у порушенні кримінальної справи.

У кримінальному провадженні підлягають встановленню наслідки у вигляді завдання істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. Характерними наслідками службових зловживань, учинених працівниками ОВС, є непритягнення винних до адміністративної або кримінальної відповідальності або ж навпаки притягнення невинних до такої відповідальності.

Причинний зв'язок потребує доведення того, що істотна шкода охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб завдається саме в результаті зловживання владою або службовим становищем. Тому необхідно встановити, що порушення службових обов'язків працівниками ОВС передувало настанню істотної шкоди і було їх необхідною умовою.

Час і місце вчинення службових зловживань, учинених працівниками ОВС, підлягають встановленню у кожному кримінальному провадженні, незалежно від того, чи мають вони значення для кваліфікації злочинів.

Такого роду кримінальні правопорушення вчиняються у будь-який час доби. Обумовлено це, насамперед, специфікою діяльності ОВС, робота в якому організована цілодобово. Як правило, час вчинення злочину можна встановити з точністю до дня, рідше – години та хвилини, оскільки зловживання владними повноваженнями відображається у відповідних документах, одним із реквізитів яких є дата (рідше – час їх складання).

Місця службових зловживань, учинених працівниками ОВС, можна поділити на три групи: 1) приміщення; 2) відкрита місцевість; 3) транспортні засоби. Зловживання вчиняються як у приміщеннях ОВС, так і приміщеннях інших фізичних та юридичних осіб, зокрема барах, ресторанах, готелях, квартирах, саунах тощо. До відкритої місцевості, де вчиняються зловживання здебільшого входять вулиці, двори, парки, сквери.

До знарядь і засобів, вчинення працівниками ОВС службових зловживань, здебільшого належать такі, як підроблені документи, службові посвідчення, спеціальні засоби, табельна вогнепальна зброя. У кримінальному провадженні підлягають встановленню відомості про ці предмети та їх ідентифікаційні ознаки (реквізити, серія, номер тощо).

2. Винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення.

Винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення означає доведення факту вчинення кримінального правопорушення певною особою. Винуватість не слід ототожнювати з виною, оскільки остання є психічним ставленням особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст. 23 КК України).

Доказування цієї ознаки потребує встановлення ознак спеціального суб'єкта, тобто статусу службової особи. Насамперед слід вирішити питання про належність працівника ОВС до певної категорії службових осіб, зокрема до працівників правоохорон-

них органів. Тому у кримінальному провадженні необхідно на підставі спеціальних інструкцій, положень, наказів вивчити коло службових обов'язків, повноважень і компетенції працівника ОВС, характер підпорядкованості, звітності, особливості контролю, а також умови діяльності ОВС, де він працює.

Особливо важливо з'ясувати розмежування, обов'язків, послідовність накладення резолюцій, поставлення підписів, заповнення реквізитів документів, реєстрації їх проходження у відповідних книгах; як вирішуються й оформляються конкретні питання при короткочасній і тривалій відсутності працівника.

При вирішенні питання про відповідальність певної особи факти повинні бути конкретними, а її діяльність показана в точній відповідності до кола її обов'язків і повноважень [5].

Необхідно встановити, як вчинено службове зловживання – працівником ОВС одноособово чи у співучасті з іншими особами. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень та кримінальних справ щодо службових зловживань, учинених працівниками ОВС, дає підстави стверджувати, що групові форми зловживання, залежно від якісного складу учасників, бувають двох типів:

1) групи виключно з працівників ОВС: працівники одного підрозділу (наприклад, декілька слідчих); працівники різних підрозділів (наприклад, слідчий і оперативний працівник); керівник і підлеглий (наприклад, слідчий та начальник слідчого підрозділу); працівники різних ОВС (наприклад, слідчий слідчого відділу РВВС та слідчий СУ УМВС України в певній області);

2) групи у складі працівників ОВС та інших осіб: працівник ОВС та фізична особа, що не є службовою особою; працівник ОВС та службова особа іншого правоохоронного органу чи іншого органу державної влади.

Оскільки для цих злочинів характерна така форма співучасті, як група осіб за попередньою змовою, тому у кримінальному провадженні необхідно встановити повний склад групи, час, місце та зміст змови співучасників, розподіл функцій і ролей.

Поряд з доказуванням винуватості та вини підлягають також встановленню мотивів і мета вчинення кримінального правопорушення. Це те, чим керувалась особа під час вчинення кримінального правопорушення, чого прагнула ним досягти.

У зв'язку з цим, необхідно встановити чи усвідомлювала службова особа, що перевищує межі своїх повноважень, чи мала прямий умисел щодо використання влади або службового становища всупереч інтересам служби, яку саме корисливу зацікавленість (отримання майна або права на нього, звільнення від особистих матеріальних витрат тощо) або інші особисті інтереси (кар'єризм, зміцнення особистих зв'язків, приховування недостачі для створення видимості благополуччя в організації, сімейність тощо) переслідувала тощо.

3. Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат. Встановленню підлягає фізична, моральна та матеріальна (майнова) шкода.

Відповідно до ч. 1 ст. 1176 ЦК України, шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконних засудження, притягнення до кримінальної відповідальності, застосування запобіжного заходу, затримання, накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, коли шкода відшкодовується незалежно від вини органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, фізичної або юридичної особи, яка її завдала: 1) якщо шкоду завдано каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки; 2) якщо шкоду завдано фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притяг-

нення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт; 3) в інших випадках, встановлених законом (ч. 1, 2 ст. 1167 ЦК України).

Майнова шкода, завдана майну фізичної особи внаслідок злочину, відшкодовується державою, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною (ч. 1 ст. 1177 ЦК України).

Для встановлення складу службового зловживання мають значення такі види наслідків, як істотна шкода і тяжкі наслідки. Істотною шкодою у ст. 364 КК, якщо вона полягає у завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка 3 до ст. 364 КК). Водночас тяжкими наслідками у ст. 364 КК, якщо вони полягають у завданні матеріальних збитків, вважаються такі наслідки, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка 4 до ст. 364 КК).

Згідно зі ст. 118 КПК, процесуальні витрати складаються із: витрат на правову допомогу; витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження; витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів; витрат, пов'язаних із зберіганням і пересиланням речей і документів.

4. Обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження.

На ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та суспільної небезпеки особи підозрюваного можуть впливати такі обставини: співучасть у злочині; кількість злочинів чи їх епізодів; ставлення до виконання функціональних обов'язків, поведінка під час несення служби та в побуті, наявність заохочень та стягнень, стан здоров'я, сімейний стан тощо.

Обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання, передбачені у ст. 66 та 67, а обставини, що виключають кримінальну відповідальність – у ст. 36-43 КК України.

Кримінальне провадження відносно працівників ОВС може бути закрито у випадку, якщо: встановлена відсутність події кримінального правопорушення; встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення; не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати; набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню. Крім того, кримінальне провадження також закривається судом: у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, за винятком випадків, передбачених КПК (ст. 284 КПК України).

5. Обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Обставини, що є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності або покарання, передбачені в розділі 9, 12, 15 Загальної частини та окремих статтях Особливої частини КК України (спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності). Водночас з такого переліку до працівників ОВС можуть бути застосовані лише деякі з них.

КК України не передбачає заохочувальної норми у формі спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили зловживання владою або службовим становищем. Водночас це не виключає можливості застосування загальних видів звільнення. Оскільки службове зловживання, передбачене ч. 3 ст. 364 КК України (вчинене працівником правоохоронного органу), вважається тяжким зло-

АНОТАЦІЯ

У статті охарактеризовано перелік та зміст обставин, які підлягають доказуванню під час досудового розслідування зловживань владою або службовим становищем, учинених працівниками ОВС або при їх участі.

SUMMARY

The article describes the list and the content of the circumstances to be proven during the pre-trial investigation of the abuse of power or of position, committed by employees of or with their participation.

чином, тому до працівника ОВС серед загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, за наявності відповідних умов, може бути застосоване лише звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України).

Крім того, засуджені працівники ОВС можуть бути звільненні від покарання також лише у випадках закінчення строків давності, встановлених ст. 49 КК (ч. 5 ст. 74 КК).

Працівники ОВС можуть бути звільненні від кримінальної відповідальності або від покарання за службові зловживання у випадку, якщо з дня вчинення ними злочину і до дня набрання вироком законної сили минуло десять років. З огляду на це, обов'язковому встановленню підлягає точна дата вчинення злочину.

Таким чином, у кримінальних провадженнях щодо службових зловживань, учинених працівниками ОВС, склалася така система основних обставин, що підлягають доказуванню: 1) службовий статус працівника ОВС; 2) коло й зміст його службових прав і обов'язків; 3) характер, умови та особливості роботи ОВС, де вчинено службове зловживання; 4) характер дій або бездіяльності працівника ОВС; 5) суспільно небезпечні наслідки від злочину у формі істотної шкоди чи тяжких наслідків; 6) причинний зв'язок між вчиненим діянням і його суспільно небезпечними наслідками; 7) час, місце, спосіб вчинення кримінального правопорушення, знаряддя і засоби, які при цьому використовувались; 8) зв'язок дій працівника ОВС з використанням службового становища всупереч інтересам служби; 9) форму вини, мотив і мету злочину; 10) кількість фактів учинених зловживань, їх періодичність; 11) зв'язок з іншими злочинами (проти власності, у сфері госпо-

дарської діяльності, правосуддя тощо) та правопорушеннями; 15) обставини, які характеризують особу обвинуваченого; 16) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; 17) обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність, звільняють від кримінальної відповідальності або є підставою закриття кримінального провадження; 18) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат.

Література

1. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Указ Президента України від 06.04.2011 № 383/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/383/2011>

2. Карпюк Г. Внутрішня безпека націлена на стратегію випередження / Г. Карпюк // Іменем Закону. – № 31. – С. 12–13.

3. Звернення колегії Міністерства внутрішніх справ України до особового складу органів внутрішніх справ України та військовослужбовців внутрішніх військ від 7 лютого 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/723259>

4. Департамент внутрішньої безпеки. Офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/547379>

5. Розслідування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг [Текст] : метод. рек. / [В. І. Фаринник, О. Ю. Татаров, А. В. Савченко, С. С. Чернявський та ін.]. – К., 2012. – 184 с.